

»Čez hribe je lila fantovska
pesem, kakor bi noč molila k
življenju« – ljudske pesmi, ples
in glasbila v literarnem opusu
Ivana Potrča

Vladka Tucovič*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 398.8(=163.6):821.163.6.09-31Potrč I.

Vladka Tucovič: »Čez hribe je lila fantovska pesem, kakor bi noč molila k življenju« – ljudske pesmi, ples in glasbila v literarnem opusu Ivana Potrča. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 84=49(2013), 2–3, str. 29–50

Prispevek je prirejeni del širše folkloristično-literarnovedne raziskave o medbesedilni in intermedialni povezavi slovenske ljudske glasbe (besedila in melodije ljudskih pesmi, njihovega konteksta, godčevstva, ljudskih plesov itd.) ter umetnih proznih in delno dramskih besedil iz obdobja približno med letoma 1930 in 1950, ki so jih ustvarili Miško Kranjec, Ivan Potrč, Anton Ingolič, Prežihov Voranc in Ciril Kosmač, s posebnim poudarkom na literarni ustvarjalnosti Ivana Potrča. Metodološko je podprt s teorijo medbesedilnega navezovanja, ki ga je v slovenski literarni vedi utemeljil Marko Juvan, v folkloristiki pa aplicirala Marjetka Golež Kaučič.

Ključne besede: Ivan Potrč, ljudska pesem, medbesedilnost, socialni realizem, klopotec

---

* Mag. Vladka Tucovič, asistentka za področje književnosti in lektorica slovenskega jezika na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem, Titov trg 5, 6000 Koper/Capodistria, vladka.tucovic@fhs.upr.si

1.01 Original Scientific Article

UDC 398.8(=163.6):821.163.6.09-31Potrč I.

Vladka Tucovič: "Čez hribe je lila fantovska pesem, kakor bi noč molila k življenju" ("Over the Hills the Young Men's Song was Heard, as if the Night would Pray for Life") – Folk Songs, Dances and Instruments in Potrč's Literary Opus. Review for History and Ethnography, Maribor 84=49(2013), 2–3, pp. 29–50

The treatise is a rearranged part of a wider folkloristic and literary science research on intertextual and intermedial connection between the Slovene folk music (texts and melodies of folk song, their context, folk musicality, folk dance etc.) and the prose works and partially also drama texts from the period between 1930 and 1950, which were written by Miško Kranjec, Ivan Potrč, Anton Ingolič, Prežihov Voranc and Ciril Kosmač and with special attention to the literary opus written by Ivan Potrč. The research is methodologically supported by the theory of intertextual connections that was established in the Slovene literary science by Marko Juvan, and applied in the folklore studies by Marjetka Golež Kaučič.

Key words: Ivan Potrč, folk poem, intertextuality, Social Realism, wind rattle

Uvod¹

V Potrčevih besedilih je uporaba ljudske pesmi kot stilnega postopka za golo ponazarjanje vaše zvočne slike, ki je pogosta npr. pri Kranjcu, redkost. Tako tekst kot kontekst sta bolj v vlogi psihološke in socialne označitve literarnih oseb v danih situacijah. Zato za Potrčevo prozo nekoliko neobičajno deluje metafora »Čez hribe je lila fantovska pesem, kakor bi noč molila k življenju« iz povesti *Sin* (1937), ki sem si jo čisto po medbesedilni maniri za naslov tega prispevka izposodila od ljubega mi domačega ptuj-skega pisatelja. Nemara potrčevsko »nesmilečno življenje« bolj odražata verza, ki ju je uporabil za moto besedila *Na kmetih* (1954): »Težave grejo čez moje srcé ... / tak' kak' čez sonce temne meglé ...«, s folklorističnega vidika pa edinstvenost v njegovi prozi predstavljata medbesedilna raba družinske balade, t. i. štajerskega slovésa, in onomatopoično oponašanje klopotca.

---

¹ Prispevek je bil predstavljen na simpoziju Aktualnost in živost Potrčevega literarnega opusa danes: ob stoletnici pisateljevega rojstva (Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, 24. 5. 2013) in je prirejen po magistrskem delu *Transformacija ljudskega v umetnih proznih besedilih socialnega realizma*, ki je nastalo pod mentorstvom izr. prof. dr. Marjetke Golež Kaučič na Univerzi v Novi Gorici (2009) in je v celoti dostopno na povezavi: <http://www.ung.si/~vanesa/magisterij/interkulturni/3Tucovic.pdf>.

Slovensko ljudsko glasbeno izročilo je v umetnih prozih besedilih² preoblikovano na dva načina: kot pribesedilna kazalka citatnosti v naslovih in motih (zvrstna navezava, citat ali variacija naslova in moto), na ravni besedilnega sveta (variacija na temo, izposoja oseb, dogodkov in prizorišč), na ravni jezikovnega izraza (empirični citati in parafraze) in kot t. i. »kontekst v kontekstu«, kjer literarni prostor in čas predstavljata kontekst ljudske pesmi. Ljudska pesem ne tvori zgolj medbesedilnih figur (empiričnih citatov in parafraz, variacij naslova, mota, izposoje motivov, oseb, dogodkov in prizorišč), temveč njen kontekst vstopa v literarni prostor in čas. Potrčev literarni opus tudi v zvezi s prisotnostjo ljudskega v njem zaznamuje izrazita štajerska pokrajinska pripadnost.

Ljudska pesem se v Potrčevem opusu pojavlja kot navajanje konteksta in teksture oziroma načina izvajanja ljudske pesmi ali kot navajanje besedila na ravni dobesednih citatov ali parafraz. Dobesedni citati, navajani ločeno od preostalega besedila, v navednicah in v poševnem tisku, so daleč najpogostejši.

Razpredelnica 1: *Ljudske pesmi v Potrčevi prozi in dramatik*

Naslov	Tekst (citat ali parafraza)	Kontekst
<i>Sin</i> (1937)	stanovska ali pivska pesem »Pastirica krave pase« (Š ³ 6084–6090), ponarodela pesem Slepca, lirski ljubezenski pesem »Pojdem na Štajersko« (Š 1721–1734), vojaška pesem Kdo bo listje grabil, ko bom vojak (Š 7027), ljubezenska poskočnica Očitno mu je nezvesta (Š 4384–4389), ponarodela pesem Zabučale gore (Moravska narodna), onomatopoetsko oponašanje klopotca	na paši, na romanju, fantovsko petje v nedeljo popoldne, na vasi, ob delu
<i>Kočarji in druge povesti</i> (1946)	improvizirana pesem zazibalka, onomatopoetsko oponašanje klopotca, pivska pesem »Pripeljali so furmani« (Š 5722–5738), lirski ljubezenski pesem Moje dekle je še mlado (GNI O 2228), lirski ljubezenski pesem »Spim, spim«	uspavanje otroka, ob delu, po kolinah, fantovsko petje zvečer, na plesu
<i>Imel sem ljubi dve</i> (1946)	šaljiva pesem »Posmehulje osebam po imenih« (Š 7666), zborovska domoljubna pesem Imel sem ljubi dve	v meščanski sobi, v kmečki izbi, na svatbah

² Metodološko prim. (Juvan 2000 in Golež Kaučič 2003a, 2003b, 2004).

³ Oznaka Š pomeni prvo celovito znanstvenokritično zbirko slovenskih ljudskih pesmi *Slovenske narodne pesmi* (1895–1923), ki jo je uredil Karel Štrekelj, številka za črko Š pa zaporedno številko pesemske variante v tej zdaji. SLP zaznamuje *Slovenske ljudske pesmi* (I–V), prvo temeljno znanstvenokritično izdajo slovenskih ljudskih pesmi (1970–) po Štrekljevi izdaji, ki še izhaja (še ni izšla v celoti). GNI O – Arhiv Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi z napevi (OSNP). GNI M – Arhiv zvočnih posnetkov GNI ZRC SAZU.

Naslov	Tekst (citat ali parafraza)	Kontekst
<i>Svet na Kajžarju</i> (1948) in <i>Gorice</i> (1951)	partizanska pesem Svobodna Slovenija, otroška naraščajoča pesem »Kaj sem prisluzil« (Š 7518–7532), pivska pesem Pivci – bahači. B. (Š 5972), pivska pesem »Jaz in moji bratje žlahtne smo krvi« (Š 5637–5639), nemška napitnica, zbadljiva improvizirana poskočnica, lirski ljubezenski pesem »Ljubica, odpri kamrico!« (Š 1778–1779), lirski ljubezenski pesem Moje veselje je šlo za goro (Š 1649–1654), družinska balada Oče umori sinova (SLP V 277)	na propagandnem mitingu v mestu, na poti domov, med vinogradi, v vinski kleti, ob delu v vinogradu
<i>Na kmetih</i> (1954)	vojaška pesem »Težave gredo čez moje srce ko megle čez solnce« (Š 6896–6900), lirski ljubezenski pesem Nevarno je čez Savo v vas hoditi (Š 1744–1745), lirski ljubezenski pesem Moje dekle je še mlado (GNI O 2228), lirski ljubezenski pesem »Kod si hodil, kje si bil, da si čreveljce zrosil? A« (Š 1822–1832), lirski ljubezenski pesem »Jo primem za popek«, zbadljiva improvizirana poskočnica, lirski ljubezenski pesem »Vse bom pobrala, kar imam« (Š 2361–2364)	na paši, med košnjo, v kuhinji, v gostilni na političnem zborovanju, fantovsko petje na vasi, na svatbi
Dramska trilogija o Kreflih (1947–1953)	lirski ljubezenski pesem Moje veselje je šlo za goro (Š 1649–1654), lirski ljubezenski pesem S tovarišem gre k ljubici po prstan (Š 2063–2076), marijanska cerkvena pesem Je angel Gospodov, lirski ljubezenski pesem »Spim, spim«, ljubezenska poskočnica Staro ljubezen ponovim (Š 4048–4062), ponarodela pesem Zabučale gore (Moravska narodna), ljubezenska poskočnica Očitno mu je nezvesta (Š 4384–4389), vojaška pesem Kdo bo listje grabil, ko bom vojak (Š 7027), pivska pesem »En starček je bil, je vince rad pil« (Š 5789–5808), pivska pesem »Pripeljali so furmani« (Š 5722–5738), lirski ljubezenski pesem »Kedaj bom jaz doma!« (Š 1864), pivska pesem To mene veseli (GNI M 20.760)	na poti iz tovarne, ob delu

Med tipi ljudskih pesmi, ki jih Potrč kot citat ali parafrazo besedila navaja v svoji prozi in dramatiki, prednjačijo ljubezenske pesmi, ki jih je kar štirinajst. Še vedno v visokem številu jim sledi šest pivskih pesmi. Samo po dve sta v besedilih vojaški in ponarodeli pesmi in zgolj ena pripovedna. Od ostalih pesmi sem evidentirala še šaljivo in otroško pesem, zazibalko, domoljubno zborovsko, partizansko in cerkveno pesem, zbadljivi improvizirani poskočnici, pivsko pesem v nemškem jeziku in onomatopoetsko oponašanje klopotca.

Razpredelnica 2: Vrste ljudskih pesmi v Potrčevi prozi in dramatik

Ljubezenske lirске (14)	Pivske (6)	Vojaški (2)	Pripovedna (1)	Ostale (9)
»Pojdem na Štajersko«, Očitno mu je nezvesta, Moje dekle je še mlado, »Spim, spim«, »Ljubica, odpri kamrico!«, Moje veselje je šlo za goro, Nevarno je čez Savo v vas hoditi, »Kod si hodil, kje si bil, da si čreveljce zrosil? A«, »Jo primem za popek«, »Vse bom pobrala, kar imam«, Moje veselje je šlo za goro, S tovarišem gre k ljubici po prstan, Staro ljubezen ponovim, »Kedaj bom jaz doma!«	»Pastirica krave pase«, »Pripeljali so furmani«, Pivci – bahači. B., »jaz in moji bratje žlahadne smo krvi«, »En starček je bil, je vince rad pil, To mene veseli	Kdo bo listje grabil, ko bom vojak, »Težave gredo čez moje srce ko megle čez solnce«	družinska balada Oče umori sinova	šaljiva pesem »Posmehulje osebam po imenih«, otroška naraščajoča pesem »Kaj sem prislužil«, pesem zazibalka, zbadljiva improvizirana poskočnica, reflektivni ponarodeli pesmi Slepec in Zabučale gore (Moravska narodna), zborovska domoljubna pesem Imel sem ljubi dve, partizanska pesem Svobodna Slovenija, marijanska cerkvena pesem Je angel Gospodov, onomatopoetsko oponašanje klopotca, nemška napitnica

Med štiriintridesetimi pesmimi jih je šest oziroma sedem (štiri ljubezenske, ponarodela, pivska in onomatopoetično oponašanje klopotca) ponovljenih v različnih Potrčevih literarnih delih.

Razpredelnica 3: Ponovitve nekaterih ljudskih pesmi v Potrčevi prozi in dramatik

	Očitno mu je nezvesta (Š 4384–4389)	Moje dekle je še mlado (GNI O 2228)	»Spim, spim«	Moje veselje je šlo za goro (Š 1649–1654)	Pripeljali so furmani (Š 5722–5738)	Zabučale gore (Moravska narodna)	onomatopoetsko oponašanje klopotca
<i>Sin</i> (1937)	•					•	•
<i>Koçarji in druge povesti</i> (1946)		•	•		•		•
<i>Gorice</i> (1951)				•			
Dramska trilogija o Kreflih (1947–1953)	•		•	•	•	•	
<i>Na kmetih</i> (1954)		•					

Pojavitev nekaterih ljudskih pesmi v Potrčevi prozi in dramatikii je motivirana z avtorjevo geografsko pripadnostjo in literarnim prostorom njegovih del (slovenjegoriško in haloško vinorodno območje), zato besedila (npr. *Sin*, *Kočarji*, dramska trilogija o Kreflih, *Gorice*) vsebujejo pivske pesmi, ki jih pojejo lastniki vinogradov, vinogradniški delavci ali vesela družba, in posnemanje klopotčevega oglašanja. Izvirna Potrčeva posebnost je ravno ponazoritev klopotčevega petja:

Klopotec na Klinarjevem bregu je zazorel grozdje in priklical jesen. »Zdaj zi-dár vkup de-nár!« se zaganjajo macleki po češnjevi deski, skraja počasi, potem hitreje in hitreje, da Fanika ne razloči več njihove pesmi. /.../ Tudi klopotca ne sliši, kako priganja zidarje na jesen: »Zdaj zi-dár vkup de-nár! Zdaj zi-dár ...« da bo pozimi laže živel, da se bo Fanika lahko poročila, da se bo lahko smejala otroku. (Potrč 1983a: 135–136.)

Klopotec je vrsta lesenega idiofona (samozvočila), ki ga poganja veter, služi za odganjanje ptic iz vinogradov, zato ga postavijo le, ko zori grozdje (od 15. oz. 24. avgusta do trgatve). Štrekelj (Š 8116–8117) v razdelku Oponašanje raznega orodja in raznih del navaja besedilo klopotčevega petja s Kozjaka, Zmaga Kumer (1983: 17–21) pa še iz Haloz in Slovenskih goric. Onomatopoetsko besedilo klopotčeve pesmi iz povesti *Sin* Potrč ponovi v noveli *Kočarji*, z njim ponazori negotovost sezonskega dela:

»Bili so časi, ko je zidarjem cvetelo. Po jesenih so jim peli klopotci: Zdaj zi-dar, vkup de-nar, zdaj zi-dar, vkup de-nar, zdaj zi-dar ...« Anza je izgovarjal hitreje in hitreje, kakor da bi hotel oponašati klopotec. (N. d.: 187.)

Dvoje pojavitev klopotčeve pesmi v Potrčevi prozi je obakrat v povezavi z žensko, klopotec slišita noseča Fanika v *Sinu* in Treza z več otroki v Težakih, ki morata poskrbeti za preživetje družine ob brezposelnem partnerju zidarju. Zapisa onomatopoetskega posnemanja klopotca se razlikujeta v označbi naglasa, ki je v drugem primeru ni.

Edina pripovedna pesem v obravnavanih Potrčevih delih je slóvo oziroma družinska balada; tudi z njeno pritegnitvijo je Potrč pokazal na svojo geografsko pripadnost in umeščenost literarnega prostora v *Gorica*h (1951) na Štajersko – pesmi obsmrtnice so namreč nastajale in bile sprva najbolj razširjene ravno na Štajerskem, Potrč jih je očitno poznal, da je prvo kiti-co ene izmed njih uporabil v svojem proznem delu za napoved tragičnega dogodka. Verza, ki ju navaja Potrč, sta prav z začetka t. i. slovésa (in sicer tipa, ki je po današnji klasifikaciji družinska balada Oče umori sinova oz.

Dolinšek ustrelil sinova, SLP V 277), za Štajersko značilnih ljudskih pesmi, ki so nastajale ob nesrečnih ali nenadnih smrtih še zlasti mladih ljudi. Pozneje so se prevrstile v pripovedne pesmi, nastale so variante in se iz Slovenskih goric razširile na širše slovensko etnično ozemlje (Kumer 1996: 138–146, Klobčar 2002: 7–22, Klobčar 2007: 507). Sinkova dekla v besedilu *Gorice* namreč zasluti, da bo prišlo do soočenja med viničarji in skrivači, t. i. Matjaževo vojsko, zato z obvestilom o tem pošlje k viničarjem pastirja. Le-temu za plačilo obljubi svojo rokopisno pesmarico, ki je obema očitno predstavljala veliko vrednost:

Predjala je nekaj perila, potegnila izpod njega škatlo, iz škatle pa vzela debel zvezek – svojo z roko napisano pesmarico – in tintni svinčnik. Za trenutek so njene oči ko zasanjane obstale na napisanih vrsticah in mimogrede je prebrala: »*Sonce zvečer tak rdeče zahaja, / oj kot bi znalo, kaj zgodlo se bo ...*« ali že je dekla obrnila list in poiskala v zvezku prazen list. (Potrč 1983b: 494.)

Na kmetih (1954) in Kreflova trilogija

Med besedili Potrčevega opusa je težko izbrati zgolj eno, da bi na njegovem primeru pokazala celovitost pomena, ki ga tvori medbesedilno navezovanje na ljudsko pesem, zato sem vsaj približno podobo poskušala prikazati z izborom folklornih elementov iz njegovih najvidnejših del.

Glavna oseba romana *Na kmetih* (1954), kmečki sin Hedlov Južek, se zaljubi v sosedovo Toplekovo Tuniko, kljub temu se zaplete z njeno materjo, s katero dobi hčerko, in še s Tunikino starejšo sestro Hano, ki tudi zanosi z njim. Južek na koncu Tunikino in Hanino mater zadavi, zaradi česar je zaprt, Tunika se poroči z drugim, on v zaporu svojo tragično življenjsko zgodbo pripoveduje sojetniku, prvoosebne pripovedovalcu. Za moto romana je Potrč vzel verza ljudske vojaške pesmi: »Težave grejo čez moje srcé ... / tak' kak' čez sonce temne meglé ... (Po stari arestantski pesmi)« (Potrč 1983c: 247.) Gre za drugo kitico tipa vojaške (in ne zaporniške) ljudske pesmi »Težave gredo črez moje srce ko megle črez solnce« (Š 6896–6900, Kumer 1992: 88). Navedena verza aludirata na težaven položaj glavne moške osebe: Južek je zaprt zaradi umora svoje partnerke, zato je njegova hči ostala brez matere in posledično brez očeta, hči njegove partnerke je prav tako noseča z njim, njena sestra, dekle, v katero se je najprej zaljubil, pa se je poročila z drugim. Ljudska pesem, ki je predloga za dobesedni citat, je vojaška in tematizira nabornikovo, ne zapornikovo žalost ob odhodu

v vojsko. Potrčev pripis, da gre za zaporniško pesem, lahko folkloristično razumemo kot podatek o prisotnosti ljudske pesmi v zaporih, lahko pa je preprosto Potrčev falsifikat konteksta ljudske pesmi, njegov popolnoma avtorski literarni dodatek. Verz a v motu nista v poševnem tisku in ne v navednicah, obema verzoma je pisatelj dodal tropičje. Navedka na začetku tega romana in v noveli Imel sem ljubi dve (v naslovu in motu) napovedujeta njuno temo tako, da bralcu za prepoznavanje namena medbesedilnega navezovanja ni treba poznati celotnega besedila pesmi.

Južek preko potoka opazuje Tuniko na paši in jo posluša kot Karlek pastirico v *Sinu*:

Gledal sem jo, kako je zanesla na paši roke na obraz, ko da bi ga hotela zakriti, kako je potegnila po njem in potem zapela. Pela je o fantiču, o vodi Savici in o nesrečnem dekletu, ki ji bo počilo srce, jaz pa sem si namišljal, kako poje pri nas doma po kuhinji – in hotel zvedeti od matere, kako mislijo z gruntom. (N. d.: 269.)

Parafrazirana je vsebina pesemskega tipa lirske ljubezenske pesmi Nevarno je čez Savo v vas hoditi (Š 1744–1745), ki vsebuje svarilo, naj fant, ki ne zna plavati, ne hodi vasovat čez Savo, saj bo njegovemu dekletu, če se on utopi, od žalosti počilo srce. Pisatelj se je za parafrazo in ne dobesedni navedek celotne pesmi odločil najverjetneje, ker je celotna pesem predolga, saj štejeta varianti (Š 1744 in 1745) po štiri in tri kitice, vsi Potrčevi citati predlog iz ljudske pesmi pa obsegajo največ eno kitico oziroma najpogosteje le verz ali dva. Potrčev izbor te ljubezenske pesmi, ki vsebuje svarilo pred nevarnim vasovanjem, je seveda aluzija na Južekove nesrečne prihodnje odločitve, ki ne bodo prinesle uspešne zveze s Tuniko. Ob delu poje in sanjari, da bo doma podedoval domačijo, čeprav se za to trudi tudi njegova sestra z možem Štrafelo, in da se bo poročil s Tuniko: »Znova sem mislil na grunt, kot da bi ne bilo Štrafele, si pel ob košnji 'Še štiri leta jo bom čakal, naj bo!'« (N. d.: 267.)

Splošno znana lirska ljubezenska pesem Moje dekle je še mlado (GNI O 2228, Dravec 1981: 392). V obeh Potrčevih navedkih je manj znani del refrena »naj bo« od sicer pogostejšega »ja, ja«.

Obsežnejši navedek te pesmi z motivom čakanja na nevesto je Potrč uporabil že v noveli Kočarji (dve kitici, ločeni od besedila, v navednicah in poševnem tisku, združeni v eno kitico). Zapis brez reduciranega *i* v prvem primeru (štir) je v drugem zamenjala bolj poknjžena oblika (štiri), obakrat pesem pojeta fanta, ki se želita poročiti.

Pozneje bo poslušal, kako ob delu v kuhinji poje Tunikina sestra Hana. Potem ko stara Toplečka rodi njegovega otroka, on pa se še istega dne zaplete s Toplečkino starejšo hčerjo Hano, se nekega dne pozneje nehote zavé sreče, da je postal oče; preplavi ga neizmerno čustvo blaženosti in med košnjo večkrat zavriska. Hana ga zato zbode s pesmijo:

Pripravljaj sem se, da bi potegnil po kosi, kar sem zaslišal sem od ókola na glas in ko da bi me ženska – bila je Hanika – odgovarjala: »*Le vriskaj, le si poj, / saj boš priša k men' nocoj!*« (N. d.: 427.)

To je odlomek iz ljubezenske lirske pesmi »Kod si hodil, kje si bil, da si čreveljce zrosil? A« (Š 1822–1832).

V funkciji posmehovanja je pesem tudi v gostilni, kjer politično ambicioznemu Južekovemu svaku Štrafeli oponesejo, da je slab politik in ženskar:

Ob vratih v kotu pri peči pa si je Murkec na vsem lepem zapel: »*Jo primem za popek, / položim jo na snopek, / pa rečem: dobro jutro bog daj!*«⁴ V krčmi je nastala za trenutek tihoča, Murkec je maličko počakal in zatem znova, a z višjim glasom zategnil: »*Jo primem za popek, / položim jo na snopek* –«⁵ (N. d.: 366.)

S pesmijo, spremenjenim besedilom in napevom neke druge pesmi se spričo Južekove zveze s Toplečkami posmehujejo tudi drugi fantje, ko jih nekega večera zasliši peti:

Skraja ni bilo nič pravega slišati; viža, povedal sem že, je bila stara, vlekla se je célo večnost, in potem so utihnili. Nato so znova zapeli – in zdaj, ne vem, je potegnil spodnjak ali kaj, sem zaslišal vsak posamezen glas. Fantje, dva ali trije, med njimi sem dobro poznal Paleka, so peli, glasno in zatezujoče. *Oj, Hedl ti, / 'maš hujde skrbi, / so Toplečke tri – / nesrečen si ti ...!*⁶ In še enkrat – slišal sem vsako besedo,

⁴ Pesem brez naslova, za katero domnevam, da je varianta te ljudske erotične pesmi, je objavljena v knjigi *Stric so strino* (Terseglav 1990: 75).

⁵ Zanimive rezultate bi prav gotovo pokazala raziskava o (ne)dоследni realizaciji ljudskih pesmi v slovenskih filmih, nastalih po literarnih predlogah socialnih realistov, oz. primerjava med literarnim izvirnikom in filmskim sledenjem izboru pesmi, vsaj npr. v *Povesti o dobrih ljudeh* (Kranjec), *Baladi o trobenti in oblaku* (Kosmač) in *Na kmetih – Rdeče klasje* (Potrč). V filmu namreč pesem, ki jo v romanu zapoje Murkec, zapoje Hana – drži pa, da je Potrč z obema (erotičnima) pesmima, Hanino in Murkčevo, ustvaril enako zbadljiv odnos do Južeka.

⁶ Pripovedovalec sam pravi, da so fantje zapeli novo, aktualizirano besedilo na melodijo neke druge pesmi.

kakor da bi bila pri fari in s kora zapeta! »So Toplečke tri – / nesrečen si ti ...!« (N. d.: 436.)

Posebne vrste posmehovanje sta tudi igranje in vrskanje na sestrični svatbi, ki ju Južek iz domače hiše sliši v Toplekovo. Potem ko se Južek vendarle odpravi na svatbo, ga tam s posmehljivim petjem razkači pijani svak Štrafela:

Ko sva s Tilčko potem vdruho ali vtretje zaplesala, se je prikazal, zagledal sem ga med vrati, odprtimi na stežaj, kako se je majal in se prestopal, ko da bi se ne vem na kaj pripravljaj, znenada pa je zazijal, na široko se mu je zazdehalo, in zapel: »Oja! Vse je veselo, / vse živi, vse živi – oja – samo moje srce ni ...«⁷ Pel je, kakor da bi se zaganjal, ne da bi se menil za muzikanta, ter se razgledoval po izbi in po parih, ki so se na tesnem sukali. (N. d.: 470.)

Kreflovska dramska trilogija se začne s prologom v novelah Prekleta zemlja in Sveti zakon, v slednji je opisan prizor, ko kmet Lenart in njegov sin, ki se z vozom in kobiljo peljeta v mesto, srečata skupino tovarniških delavk; situacija je folkloristično informativna zaradi opisa konteksta (po-deželska dekleta na poti iz tovarne v mestu med hojo prepevajo) in drža pevke med petjem (držijo se pod rokami):

Dekleta so se v parih peljala pod rokami in pela. Ognila so se vozu, prenehala s petjem in ena – bila je Tila, Lojzina sestra – je pozdravila. Potegnil si je klobuk na oči in zamrmral nekaj za »dober večer«. Te bi ga našle, njega, Lenartovega sina, z Lojzo. Kar zmrazilo ga je. Zdaj so dekleta prešla v vižo prejšnje pesmi. »Ptičice ...« je zapela Krampergerjeva, da je dala glas.⁸ »Ptičice pojo, rožice cveto ...«⁹ (Potrč 1983č: 45).

Navedka te ljubezenske pesmi, ki jo že v *Gorica*h na harmoniko igra v ljubezni razočarani Gočlov Tjoš, se razlikujeta v obsegu verzov in zamenjavi besednega reda: »Rožice cveto, ptičice pojo, najine ljubezni pa nikdar več ne bo ...« (Potrč 1983b: 371).

⁷ Navedek brez vmesnih vzklikov Oja! predstavlja začetni verz (ne v vseh variantah) lirskega ljubezenskega pesemskega tipa »Vse bom pobrala, kar imam« (Š 2361–2364, Dravec 1981: 413), tj. tožbe zavrženega dekleta, ki mu je bil obljubljen zakon.

⁸ Dati glas pomeni 'intonirati melodijo' (SSKJ), kar je bolj kot za ljudsko značilno za zborovsko petje. Pri ljudskem petju en pevec zapoje »naprej«, drugi mu pritegnejo; mogoče je Potrč z »dajanjem glasu« imel v mislih ravno »petje naprej«.

⁹ Ljubezenska lirski pesem Moje veselje je šlo za goro (Š 1649–1654).

Drama *Kreflova kmetija* (1947) prikazuje gmotni, moralni in duhovni propad kmečke družine Kreflov – oče Jura je alkoholik, mati Liza je ob njem postala groba, požrešna in brezčutna, oba izkoriščata ceneno bajtarsko delovno silo. Njun sin Ivan je mlad socialist, upornik v družini in družbi: ko se vrne iz zapora, ne zapusti bajtarske hčere Mimike, čeprav mu starši prepovedujejo in branijo po njihovem mnenju neprimerno zvezo. Dogajanje je postavljeno v jesenski večer, ko pričakujejo Ivanovo vrnitev iz zapora. Mladi dninar Hrenkov Franci pijan s pesmijo zbada Mimiko, ker ve, da Ivana že težko čaka: »Nocoj ... (Zapoje.) Nocoj bo ena lepa noč ...¹⁰ Nocoj bo prišel, prišel bo, hi-hi-hi« (Potrč 1983č: 64).

Na koncu prvega dejanja v Kreflovem hlevu izdihne bajtar, ki so ga Krefli spravili na kant, zdaj pa se ne zmenijo niti za njegovo smrt. Čeprav imajo v hlevu mrliča, pod kolarnico z dninarji obrezujejo repo, se smejejo in ob delu prepevajo – poleg sicer cerkvene pesmi še kvantarsko, kot je navedeno v didaskalijah na začetku drugega dejanja:

Tenek ženski glas znova in znova začenja: »Češčena si Marija, je angelski glas. Ko bo zadnja ura bila, pridi mati po nas ...!«¹¹ Hrenkov Franci posega vmes s svojo: »Spim, spim, spala bom – bo fantič prišel, dala bom – nageljček rdeč!«¹² (N. d.: 90.)

Navedka te kvantarske pesmi, ki jo najprej v noveli Dekla Hana sliši Hana, sta skoraj identična, razlikujeta se le v ločilih in v ponovitvi drugega verza, ki je v drugem primeru ni. Obakrat pesem pojejo fantje, v prvem primeru ni navedeno, ali eden ali več, v drugem primeru eden.

Naslednje štiri pojavitve ljudske pesmi so v didaskalijah ob Ivanovih replikah, opisujejo zvočno ozadje, ki nastaja zunaj prizorišča, na dvorišču pod kolarnico. Najprej Ivan v samogovoru spozna, da mu je pridobitniški

¹⁰ Najverjetneje gre za tip ljubezenske lirske pesmi S tovarišem gre k ljubici po prstan (Š 2063–2076), ki se začenja z variantami navedenega verza: »Nocoj, nocoj je lep večer, / En lep večer in lepa noč, / Luna sije celo noč, / Spat iti mi ni mogoč« (Š 2063), nadaljuje pa s pripovedjo o fantovem varanju in koncu zveze z dosedanjim dekletom. Lahko pa bi šlo tudi za varianto tipa legendarne pesmi Marija pride na bojišče po ranjenca (SLP III 179), katerega variante se pogosto začenjajo z verzom »Nocoj je en fajn večer«, kot npr. zapis iz Makol na Štajerskem (SLP III 179/26). Če gre za to pesem, lahko njeno pritegnitev v besedilo razumemo kot namig na Ivanovo tragično smrt – ustrelil ga bo namreč lastni oče.

¹¹ Refren marijanske cerkvene pesmi Je angel Gospodov (*Slavimo Gospoda* 1998: 223).

¹² S tem verzom se ujema prvi verz ljudske lirske ljubezenske pesmi, objavljene v porabski pesmarici pod številko 173: »Spim, spim, spim, spala bom, / pri tebi ležala bom, / če bo kaj nauvoga, / zibala bom.« (Mukič 2003: neoštevilčene strani.)

kreflovski svet tuj, da mu ne predstavlja doma. Ob to Potrč postavi otožno ljudsko pesem, ki podkrepi Ivanovo občutje izgubljene nedolžne mladosti: »(Zunaj petje obrezačev: 'Kje so tiste stezice?'¹³ in pijano vreščanje.)« (N. d.: 93.) Ivan se je iz zapora vrnil spremenjen, zagrenjen, Mimika trdi, da je bil prej drugačen, besedilo citirane pesmi kaže na njeno obžalovanje: »Kaj so napravili s tabo? (Nekaj trenutkov molk. Pod kolarnico zapojo obrezači: 'Ah, mladost ti moja.）」¹⁴ (N. d.: 95.) V obeh primerih citata iste pesmi, ki se razlikujeta v spremenjenem medmetu na začetku, slišita mlada moška na življenjskem razpotju, Karlek in Ivan v *Sinu* in v *Kreflovi kmetiji*, peti druge ljudi, vsebina pesmi, ki jo slišita, je odraz njunega čustvovanja.

Mimika sanjari, kako bi bilo, če bi lahko živela skupaj, če bi imela kos zemlje, želi si otroka, besedilo pesmi, ki govori o ženski nezvestobi, njeno pobožno željo zasmehuje: »(Med takšno sceno v izbi se meša od zunaj razbito petje obrezačev. Francijev glas poje: 'Dekle, zakaj tajiš?',¹⁵ potem Francijev smeh.)« (N. d.: 96.) Po prepiru med Ivanom, njegovo materjo in Mimiko pride v hišo pater Mirko, ki skuša pomiriti sprte, Ivan se mu izpove, kako se tudi sam čuti krivega, ker je Kreflov, čuti se krivega tudi za Matjašičevo smrt, katerega truplo še zmeraj leži v hlevu, dninarji pa v njegovi neposredni bližini pojejo ljubezenske, celo kvantarske pesmi: »(Obrezači zapojo: 'Dekle, kdo bo tebe ljubil ...?）」¹⁶ (N. d.: 100.)

V drugem delu trilogije, *Lacko in Krefli* (1949), je dogajanje postavljeno v čas nemške okupacije; brat in sestra, Milika in Franček, pomagata partizanom in njihovemu vodji Jožefu Lacku, druga sestra Lizika in njen mož Šanta pa sodelujeta z gestapom. Zapiti oče Jura se v dani situaciji ne znajde najbolje, samo sluti dejavnosti svojih otrok, zateka se v alkohol, s pesmijo izraža svojo pijanost v starosti in se z njo tolaži:

(Krefl pripoje, za njim stric.) KREFL (pijano in razvlečeno): »En starček je živel ...»¹⁷
Zapojte, stric! »En starček je živel ...« Zapojte! Danes še živimo, jutri pa – kdo ve.

¹³ Ljubezenska poskočnica Staro ljubezen ponovim (Š 4048–4062).

¹⁴ Verz češke oz. moravske ljudske pesmi, ki je pod naslovom Moravska narodna v prevodu Otona Župančiča bila objavljena v njegovi pesniški zbirki *Čez plan* (1903) in je ponarodela (Župančič 1956: 443).

¹⁵ Splošno razširjena ljubezenska poskočnica Očitno mu je nezvesta (Š 4384–4389, Dravec 1981: 403, Terseglav 1981: 111).

¹⁶ Nagovor dekletu iz variante vojaške pesmi Kdo bo listje grabil, ko bom vojak (Š 7027). Prav v Dravčevem zapisu je pogostejša raba dekleta v 3. osebi (Kdo bo dekle ljubil?) zamenjana z 2. osebo, kot je tudi v Potrčevem navedku: »Pa kdo bo listje grabil, / pa kdo bode trafco žel, / kdo bo tebe, dekcle, ljubil, / ko bom jas k vojakom šel?« (Dravec 1981: 356).

¹⁷ Pivska pesem »En starček je bil, je vince rad pil« (Š 5789–5808, Dravec 1981: 254).

Franček, ali ni tako? Poj, še ti zapoj! »En starček je živel ...« Kaj me gledaš? Zakaj ne bi svet pel, če ga žalost davi? (N. d.: 202.)

Sklepni del dramske trilogije o Kreflih so *Krefli* (1953), postavljeni v poletje 1948, tj. v čas informbiroja, agrarne reforme in zidanja vaškega združnega doma. Stari Krefl je obupan zaradi dejstva, da bo izgubil zemljo: »Hej, vinček! (Si natoči in zapoje.) Furmani mi peljejo en glažek sladkega vina, do bregeca pripeljejo in vpeša jim živinca.«¹⁸ (N. d.: 247.) Prva in druga pojavitev citata te pesmi v noveli *Oče* in v *Kreflih* se razlikujeta v zamenjavi besedja (trije-/ vinca-vina, do Malike-do bregeca), v obeh primerih (skupina moških in žensk, stari Krefl) so pevci pijani. Kreflov dni-nar Juzlek se odloči, da bo z razstrelivom, ki ga ima gospodar za razbijanje skal, poškodoval zidove bodočega združnega doma: »JUZEK (zapoje po domače in z zatezajočim glasom); Jaz pa sem si nekaj zmisla – in nareda bom ta špas ...¹⁹ HI-hi-hi ...« (N. d.: 258.) Zadržni dom je kljub temu slovesno odprt s harmoniko in goslimi, stari Krefl pa se, medtem ko do njega prihajajo zvoki veseljaške harmonike, odloči, da se bo obesil, in z besedilom pesmi, ki si jo zapoje samemu sebi, napove svojo smrt:

(Zamahne proti vrvi, se obrne, se zazre proti oknom – skozi katera se zasliši harmonika – in še enkrat zamahne.) Svirajte, svirajte, hudiči! /.../ (Na pol zapoje.) Krefl – ne boš nič več vinca pil, boš v hladni zemlji gnil ...²⁰ (N. d.: 295.)

Prav v zvezi s »pristnostjo« Potrčevih dramskih oseb in njihovim jezikom, ki izraža socialno in regionalno pripadnost tudi v izboru besedil ljudskih pesmi, je Franc Zadravec (1972a: 285) zapisal:

Potrčevi dramski junaki govorijo miljejsko značilen, stvaren, sočen jezik, uporabljajo tudi narečne besede, nezapletene stavke. Kadar povedo kak izrek, pregovor, če Krefl zabruna verz pijanske pesmi, jim vse to ni umetno podtaknjeno, tudi ne velja za okras, ampak je zmerom le elementaren glas njihovega duševnega sveta in narave.

¹⁸ Pivska pesem »Pripeljali so furmani« (Š 5722–5738, Dravec 1981: 250).

¹⁹ Ljubezenska lirski ljudska pesem »Kedaj bom jaz doma!« (Š 1864) oz. Daleč je do ljubice (Ofiž 2004: 67).

²⁰ Pivska pesem, znana kot Dolenjska zdravica (Dev 1906: 4) ali po prvem verzu: »Oj, to me veseli« (Gobec 1987: 49) in To mene veseli (npr. GNI M 20.760), ki jo je Štrekelj uvrstil v Dodatek med nenarodne pivske pesmi pod številko 39 in 98. Navedeni verz je iz pete kitice: »Bom v zemlji hladni gnil, / Ne bom več vinca pil« (Dev 1906: 5). Dravčev zapis te pivske pesmi (1981: 268) v zadnji kitici vsebuje verze, podobne navedku: »Jaz v zemlji bom trohnel, / tam ne bom vince pil, / tam bo hladen grob / srce hladil.«

Kontekst in tekstura ljudske pesmi v Potrčevi prozi

Literarne osebe v Potrčevi prozi in dramatiki predstavljajo nosilce ljudske pesmi (kdo), avtor jih postavi v kontekst izvajanja (kdaj in kje) in pesmim pripiše teksturo oziroma način izvajanja (kako pesmi pojejo, igrajo; kako ob igranju plesnega napeva plešejo), kjer je melodija pesmi implicitna. Kontekst ljudske pesmi predstavlja hkrati kronotop, folklorni čas in prostor izvajanja ljudske pesmi postaneta torej literarni kategoriji.

Razpon nosilcev ljudske pesmi med Potrčevimi literarnimi osebami sega od otroka (deček Karlek, deklica pastirica v *Sinu*, sestrice v noveli Kočarji) do starca (stari Krefl v dramski trilogiji), od berača (*Sin*) do godca (*Sin*, Imel sem ljubi dve, *Gorice*), vmes so najpogosteje fantje, ki med delom, pohajkovanjem, v gostilni ali na svatbi pojejo sami (Franček v *Sinu*, Draš in pismonoša v *Kočarjih*, Destelan v noveli Imel sem ljubi dve, Južek in Murkec v *Na kmetih*, Hrenkov Franci v *Kreflovi kmetiji* in Juzlek v *Kreflih*) ali v skupini na vasi (*Sin*, *Na kmetih*, več novel v *Kočarjih* itd.).

Dekleta v skupini pojejo v procesiji na romanju (*Sin*), na poti na politično zborovanje (*Gorice*) in na poti iz tovarne (novela Sveti zakon), posamič na paši (*Sin*, *Na kmetih*), med delom na travniku (*Na kmetih*) ali doma v hlevu in kuhinji (*Na kmetih*, v več novelah v *Kočarjih*). Otroci pojejo (in igrajo) na paši (*Sin*, novela Pastir), med varovanjem drugega otroka (*Sin*, novela Kočarji), med učenjem, pohajkovanjem ali na poti domov (*Sin*, *Gorice*).

Odrasli pojejo večinoma, ko so pijani (Štrafela v *Na kmetih*, stari Krefl in Hrenkov Franci v *Kreflovi kmetiji*, družba moških in žensk v noveli Oče, viničarja in Trinkaus ter Ritonja v *Gorica*). Ob delu poje skupina moških in žensk (obrezači repe) v *Kreflovi kmetiji* in v *Gorica* (kopači v vinogradu). Posamezno dekle »poje naprej« v noveli Sveti zakon in v *Gorica*. Godec je omenjen v *Sinu* (stari Erjavec na harmoniko igra po trgatvi, na svatbi skupaj z Vrečarjem sedita in igrata za pečjo), v noveli Oče (Ančkin fant po kolinah priigra s harmoniko), v romanu *Na kmetih* (s svatbe v Hedlovi hiši se slišijo Črnkova harmonika in Šmigočeve gosli) in v *Kreflih* (praznovanje ob otvoritvi združnega doma s harmoniko in goslimi), posebej izpostavljen je v noveli Imel sem ljubi dve in v *Gorica*. V slednjih dveh besedilih je godcu ime Tjoš, v noveli je Gočlov in je violinist (igra sam, v paru z Vrečarjem, pri prijatelju, po luščenju bučnic, na svatbi), v *Gorica* je Ozmečkin in igra na harmoniko (sam sebi na kupu desk pred hišo, v vinski kleti, na poti domov med vinogradi). Vsakič je tragična oseba, saj v noveli stori samomor, v *Gorica* pa mu ustrelijo dekle.

Razpredelnica 4: *Nosilci, kraj in čas ter način izvajanja ljudske pesmi (petja, igranja in plesanja) v Potrčevi prozi in dramatiki*

KDO	KJE	KDAJ	KAKO
otroci (pastir, pastirica, bratec, sestrica, šolarji), fantje (kmečki sin, hlapec, kočar, godec), dekleta (kmečka hči, dékla, kočarka, tovarniške delavke), žene (dninarice), možje (berač, pismoñoša, kmečki gospodar, viničarja, nekdanja oskrbnika, godec)	na pašniku, na travniku, med njivami, v vinogradu, v kleti, na poti s polja, na vasi, na cesti, pred hišo, pod klancem na romanju, v izbi, v kuhinji, v hlevu, pod kolarnico, v mestu na mitingu, na poti domov iz tovarne	na paši in na vasi zvečer, ob košnji, med opravljanjem živine, med kuhanjem in pomivanjem posode, na svatbi, po opravljenem delu (ličkanju, luščenju bučnic)	tanko, z visokim srebrnim glaskom, kričavo, dolgočasno, zateglo, razvlečeno, hitreje in hitreje, z visokim korskim glasom, debelo in skozi nos, lepo, potihlo, z višjim glasom, glasno in zatezujoče, kakor da bi se zaganjal, ne da bi se menil za muzikanta, razbito, pijano in razvlečeno, po domače in z zatezajočim glasom, na pol, po šolsko, na pol naglas, z zahripanimi in zatezujočimi štajerskimi glasovi, na široko, z zvenečimi in zapotegnjenimi glasovi, z visokim glasom, pretrgano in vriskajoče

Analiza pridevnikov in prislovnih določil, ki izražajo način izvajanja ljudske pesmi oziroma je z njimi izvajanje opisano, kaže na prevladujoče negativne pridevke. Ponavljajo se namreč oznake, da je pevec pel ali godec igral »kričavo, zateglo, razvlečeno, na pol«, v večji meri so uporabljeni še drugi podobni pridevki, pogosto v zvezi z alkoholom: pijani Krefl tako poje »pijano in razvlečeno, na pol«; pijana viničarja v kleti poskušata peti »z zahripanimi in z zatezujočimi štajerskimi glasovi«. Pohotni nekdanji oskrbnik ni dober pevec, saj ne zmore ujeti pravega glasu, pijanima Ritonji in Trinkausu v kleti »uhajajo štíme na vse strani«. Juzlek, ki naklepa poškodovati novogradnjo, »zapoje po domače in z zatezajočim glasom«. Pijani Štrafela je pel, »kakor da bi se zaganjal, ne da bi se menil za muzikanta«, izpod kolarnice se sliši »razbito petje«, glasovi harmonike Ozmečkinega Tjoša so »pretrgani«.

Žensko petje je označeno kot tanko in visoko: Marička je zapela »z visokim korskim glasom«, v *Kreflovi kmetiji* »tenek ženski glas znova in znova začenja«, Ornikovo dekle poje »z visokim glasom«, fantovsko petje pa Potrč večkrat označuje kot zateglo, vendar ne nujno v negativnem smislu: »/n/ikdar več ne bo slišal Frančekovega *zateglega* prepevanja; Draš, ki je pel »debelo in skozi nos«, je zadnje besede »*zategoval*«; Murkec je »z višjim glasom *zategnil*«, fantje so Južeku peli »glasno in *zatezujoče*«, Juzlek je zapel z »*zatezajočim* glasom«; tudi otroci so peli »z *zapotegnjenimi* glasovi«.

Tudi igranju na glasbila Potrč s pridevki ni naklonjen: *dolgočasna* beračeva lajna zapoje *žalostno* pesem, Erjavec svojo harmoniko »*nateguje*« in se ob njej »*napenja*«, njeni glasovi so »*razvlečeni* in *žalostni*«, kot so »*kričavi, pretrgani* in *vriskajoči*« Ozmečkinega Tjoša, ki ponavlja *žalostno* melodijo. »/L/epo« na violino igra le Gočlov Tjoš, ki je na dveh mestih tudi »*potiho* zapel«.

Razpredelnica 5: *Glasbila v Potrčevi prozi in dramatiki*

Naslov	klopotec	gosli	orglice	harmonika	bič	lajna
<i>Sin</i>	•		•	•	•	•
<i>Kočarji in druge povesti</i>	•	•		•		
Imel sem ljubi dve		•		•		
<i>Svet na Kajžarju in Gorice</i>				•		
<i>Na kmetih</i>				•		
Dramska trilogija o Kreflih		•		•		

Očitno je, da Potrč ljudsko pesem v svoje avtorsko besedilo vpelje z določenim namenom. V prvi vrsti gre za označitev literarnih oseb, njihovih značajskih lastnosti, čustvovanja, socialnega položaja ipd.: nebogljena, krhka, več lačna kot sita pastirica v *Sinu* npr. poje pesem o nedosegljivem planinskem mleku s »*tankim, visokim srebrnim glaskom*«; slepi berač poje o želji, da bi spregledal; Franček, ki pade v vojni, je pred odhodom prepeval ravno vojaško pesem; razbrzdana Hrvat in Hrenkov Franci pojeta ljubezenske in kvantarske pesmi; zaljubljena Draša in Južek pojeta, da bosta čakala na nevesto; nesramni Destelan z besedilom pesmi sporoča, da bi rad drugemu prevzel dekle; nesrečni Gočlov Tjoš, ki mu dekle ni namenjeno, poje o ljubici, ki jo je izgubil; zapiti stari Krefl poje le pivske pesmi.

Besedilo ljudske pesmi kot citat ali parafraza služi za napovedovanje dogajanja: Tunika poje o nesrečni ljubezenski zgodbi, ki se potem dejansko zgodi; Hana s pesmijo napoveduje, da namerava zapeljati Južeka; verzi začetka slovésa oziroma družinske balade o smrti dveh sinov napovedujejo Lizikino tragično smrt; Juzlek in stari Krefl z besedilom pesmi izražata, kaj načrtujeta; Hrenkov Franci z izbiro pesmi, ki jo zapoje Mimiki, napove konec njene ljubezenske zveze z Ivanom.

Izbor besedila ljudske pesmi izraža nastalo situacijo oziroma jo podkrepiti: v ljubezni prevarani Karlek sliši nekega fanta peti o nezvestem dekletu; Južek, ki se je zaljubil v še nedoraslo Tuniko, poje o čakanju na nevesto;

dekla Hana, ki hrepeni po fantovskem vasovanju, zasliši fante peti kvantarsko pesem; absurdnost položaja v Kreflovi hiši (mrlič v hlevu; tujstvo, ki ga v lastnem domu čuti Ivan) izražajo situaciji neprimerne ljubezenske in kvantarske pesmi Hrenkovega Francija; svobode in vina pijani viničarji pojejo objestne in bahaške pivske pesmi.

Besedilo ljudske pesmi Potrč na več mestih uporabi za posredno namigovanje in zbadanje: v taki funkciji je ubeseditev klopotčevega petja, ki namiguje, da ima zidar jeseni še zadnjo priložnost, da zasluži, sicer pozimi ne bo zmožgel preživeti; Destelan s pesmijo kaže na to, da osvaja dekline nekoga drugega; Južeku se s pesmijo posmehujejo tako vaški fantje kot Hana; Murkec s kvantarsko pesmijo lokalnega politika Štrafelo poniža v ženskarja; Štrafela s pesmijo namiguje na Južekov nesrečni položaj med dvema ženskama; Hrenkov Franci namiguje na Mimikino ljubezensko zvezo z Ivanom; pesem viničarjev neposredno kaže na razlastitev veleposestnikov; nekdanji oskrbnik sporoča Liziki z besedilom pesmi, da pričakuje njeno privolitev.

Še posebej v povesti *Sin* smo priča navajanju vlog ljudske pesmi v posameznikovem psiho-socialnem razvoju od otroštva do odrasle dobe. Karlek naj bi pel mlajši sestrici v zibki (otroško petje zazibalk), občuduje igranje starejšega pastirja, njega samega pa je sram peti (obvladovanje ljudske pesmi kot znak družbenega prestiža), kot otrok se boji beračeve lajne (psihološki učinek baladnega besedila in melodije), deklico opazuje na paši, ko poje, pozneje sam vriska med košnjo (dekliško petje in fantovsko vriskanje kot erotično vabilo), nekoliko starejši na romanju ponovno sreča berača z drugo pesmijo (romanje – kontekst igranja na lajno), že fant si med kosce želi zaradi prestižnosti pravice do vriskanja med košnjo in s pitjem ter petjem ljubezenskih pesmi poskuša potrjevati svojo odraslost (ljudska pesem kot iniciacija v fantovsko družbo), plesati ga pred drugimi ženskami nauči neko dekline (ženska kot nosilka ljudskega izročila, ocenjevanje bodočega gospodarja po odločnosti pri plesu).

Folkloristično informativno je v Potrčevem opusu še navajanje dekliškega vriskanja, ženskega plesa brez plesalcev zaradi pomanjkanja le-teh, ponazarjanje razširjanja ljudskih pesmi (otroci so pesem slišali na mitingu in se jo naučili, rokopisna pesmarica v lasti dékline), navajanje godčevskega sestava (omenjena izključno violinist in harmonikar) in improvizacija aktualnega besedila ljudske pesmi na že obstoječi napev kot dokaz nastajanja variant oziroma izposojanja napevov (fantovsko petje o Hedlu, petje kopačev na račun nekdanjih lastnikov vinogradov).

Sklep

Rezultati literarnovedno-folkloristične analize Potrčeve proze so pokazali, v kolikšni meri, na katerih mestih in čemu nastopa ljudska pesem v avtorskih besedilih, kakšna je njena vloga v novem okolju in kako oblikuje duhovno, ne zgolj formalno povezavo avtorske ustvarjalnosti in ljudskega pesemskega izročila. Izkazalo se je, da je ljudska pesem v različni meri in z različnimi medbesedilnimi figurami navzoča v opusih vseh petih obravnavanih avtorjev, seveda tudi Potrča, da torej skorajda ni besedila iz tega literarnega obdobja, ki ne bi, če že ne empiričnega citata besedila ali celo izposoje motiva, vsebovalo vsaj omembe petja, igranja ali plesa, kar izhaja iz posebno intenzivne duhovne vpetosti in povezanosti obravnavanih avtorjev z ljudskim izročilom njihovega prvotnega, domačega okolja. Vsi obravnavani avtorji (in Potrč ni izjema) so izšli iz podeželskega okolja, kljub šolanju, preselitvi in novemu, drugačnemu načinu življenja so v njihovi zavesti ostale sledi ljudskega izročila, ki so se vanje vtisnile v otroštvu in bile tako močne, da so jih vedno znova vpletali v svojo avtorsko literarno ustvarjalnost. Srečevanje z ljudskim izročilom v njihovem zgodnjem otroštvu je bilo zanje prvi stik z ustvarjalnostjo nasploh, zato je razumljivo, da so se k temu prvotnemu viru vračali vseskozi in vedno znova. Ljudsko izročilo je bilo zaradi njihove zgodnje otroške izkušnje z njim neizbrisno vgrajeno vanje. Pri tem ni šlo zgolj za formalno, zunanjo, temveč intimno notranjo zvezo z ljudskim izročilom na duhovni ravni. Ravno intenzivna duhovna povezanost z ljudskim jim je v njihovih literarnih opusih omogočila tako razvejano in neposredno medbesedilno interakcijo ljudske pesmi in umetnega literarnega besedila.

Namen, zaradi katerega so pisatelji v svoje literarno besedilo vnesli ljudske pesmi, se razlikuje po vlogah, ki so jim jih dodelili v novem okolju, le-te je moč razdeliti glede na to, ali gre za medbesedilne figure, ki jih tvorijo ljudske pesmi v literarnem besedilu, ali ljudsko pesem v t. i. »kontekstu v kontekstu«. V primeru slednjega gre za vnos nujnega elementa, potrebnega v opisu podeželskega življenja – fantovsko petje ob večerih in na naboru, petje ob delu, vpetost ljudske pesmi v šege in navade ipd., kar vse je razvidno v Potrčevem opusu. Literarno besedilo, ki vsebuje takšne elemente, je s svojo dokumentarnostjo bolj mimetično, pisatelj želi s tako izbiro čim bolj posneti stvarnost, realno, avtentično stanje oziroma zrcaliti resničnost, vzpostaviti želi čim bolj primerljivo razmerje med literarnim besedilom in dejanskostjo. Analiza je pokazala, da so obravnavana besedila social-

nega realizma dejanski odsev resničnosti – vsaj, kar se pojavnosti ljudske pesmi tiče. V prid temu govorijo dobljeni rezultati – kontekst ljudske pesmi, izpričan v literarnih besedilih, se ujema s podatki v strokovni folkloristični literaturi, tudi navedki pesmi niso izmišljeni, temveč so preverljivi v znanstvenokritičnih zbirkah slovenskih ljudskih pesmi. Čeprav sodijo leposlovna dela, ki sem jih obravnavala, med fikcijska besedila, podatki, dobljeni z analizo, potrjujejo, da pojavnost ljudske pesmi v teh delih ni izmišljena, čeprav je dejanskost gotovo preoblikovana. V tem, tako je pokazala obravnava, je ključ za razumevanje odnosa med ljudskim in umetnim v teh besedilih. Vsak obravnavani pisatelj je namreč realnost v svojem fikcijskem besedilu preoblikoval po svoje, glede na lastno izkušnjo z ljudsko pesmijo, glede na namen, ki ga je hotel z njeno medbesedilno odnosnico v svojem besedilu doseči, glede na vlogo, ki ji jo je podelil v svojem novem, literarnem besedilu. Sočasno sprotno preverjanje v strokovni folkloristični literaturi je med branjem in analizo potrjevalo, da pisatelji konteksta ljudske pesmi niso potvorili, da niso navajali »napačnih« pesmi ali si jih celo izmislili. Na osnovi dobljenih rezultatov je mogoče sklepati, da tudi obravnavana literarna besedila Ivana Potrča odsevajo dejanski kontekst ljudske pesmi, časa in prostora, ki ju opisujejo.

Viri in literatura

Oskar Dev, 1906: *Slovenske narodne pesmi. Harmoniziral in deloma za koncert priredil Oskar Dev*. Ljubljana: L. Schwentner.

Josip Dravec, 1981: *Glasbena folklor Prlekije*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Radovan Gobec, 1987: *Iz zemlje gre v trsek. 100 slovenskih napitnic in vinskih pesmi za moške glasove zbral in priredil Radovan Gobec*. Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Slovenije.

Marjetka Golež Kaučič, 2003a: *Ljudsko in umetno: dva obraza ustvarjalnosti*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Marjetka Golež Kaučič, 2003b: Teorija intertekstualnosti in njena uporaba v folklorističnih raziskavah. *Slavistična revija* 51/posebna številka. 311–328.

Marjetka Golež Kaučič, 2004: Rošlin in Verjanko. Transformacija ljudske balade v sodobna prozna besedila. *Traditiones* 33/2. 93–117.

Marko Juvan, 2000: *Intertekstualnost*. Ljubljana: DZS (Literarni leksikon).

Marija Klobčar, 2002: Štajerska slovesa – odsev družbene razslojenosti ali enakosti med ljudmi. *Traditiones* 31/2. 7–22.

Marija Klobčar, 2007: Sporočilnost slovenskih ljudskih vojaških pesmi. *Regiment po cesti gre/The Regiment is on the March*. Iz arhiva Glasbenonarodopisnega inštituta. Ljubljana: GNI ZRC SAZU.

Zmaga Kumer, 1983: *Ljudska glasbila in godci na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica.

Zmaga Kumer, 1992: Predgovor. *Oj, ta vojaški boben: slovenske ljudske pesmi o vojaščini in vojskovanju*. Celovec: Drava. 7–8.

Zmaga Kumer, 1996: *Vloga, zgradba, slog slovenske ljudske pesmi*. Ljubljana: Založba ZRC.

Dušan in Francek Mukič, 2003: *Füčkaj, füčkaj, fantiček moj 2: še sto ljudskih pesmi iz Porabja*. Szombathely: Zveza Slovencev na Madžarskem.

Rozika Ofič, 2004: *Le pojte z menoj: izbor ljudskih pesmi, ki jih je zapela Rozika Ofič*. Maribor: Mariborska literarna družba.

Ivan Potrč, 1983a: *Izbrano delo. Kočarji, prva knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Ivan Potrč, 1983b: *Izbrano delo. Navzkrižja, druga knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Ivan Potrč, 1983c: *Izbrano delo. Grudje, tretja knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 504.

Ivan Potrč, 1983č: *Izbrano delo. Krefli, četrta knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Slavimo Gospoda: bogoslužna pesmarica in molitvenik, 1998. Ur. Marijan Smolik in Edo Škulj s sodelavci. Celje: Mohorjeva družba. 860.

Marko Terseglav, 1981: *Klinček lesnikov*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Marko Terseglav, 1990: *Strijc so strino: šaljive in erotične ljudske pesmi iz Prekmurja*. Zbral Dušan Rešek, uredil in spremno besedo napisal Marko Terseglav. Murska Sobota: Pomurska založba.

Oton Župančič, 1963: *Zbrano delo, knjiga 1*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

“ČEZ HRIBE JE LILA FANTOVSKA PESEM, KAKOR BI NOČ MOLILA K ŽIVLJENJU” (“OVER THE HILLS THE YOUNG MEN’S SONG WAS HEARD, AS IF THE NIGHT WOULD PRAY FOR LIFE”) – FOLK SONGS, DANCES AND INSTRUMENTS IN POTRČ’S LITERARY OPUS

Summary

The treatise is a rearranged part of a wider folkloristic and literary science research *Transformacija ljudske pesmi v umetnih proznih besedilih socialnega realizma* (*Transformation of the Folk Song in the Prose Works of the Social Realism*) on intertextual and intermedial connection between the Slovene folk music (texts and melodies of folk song, their context, folk musicality, folk dance etc.) and the prose works and partially also drama texts from the period between 1930 and 1950, which were written by Miško Kranjec, Ivan Potrč, Anton Ingolič, Prežihov Voranc and Ciril Kosmač. The research is methodologically supported by

the theory of intertextual connections that was established in the Slovene literary science by Marko Juvan, and applied in the folklore studies by Marjetka Golež Kaučič.

The research results on the relation between the Slovene folk song and the Social Realism prose showed a surprising intensity of the intertextual noun parts on the level of the language expression and on the level of the surface text. The Slovene folk music tradition is in the prose works transformed in two ways: as an in-text citation reference point in the titles and mottos (generic connection, citation or variation of a title or of a motto); on the level of the surface text (variations of the theme, borrowing characters, events and venues); on the level of language expression (empiric citations and paraphrases); and as the so-called "context in context", where the literary place and time present the contexts of folk songs. A folk song does not only form intertextual figures (empiric citations and paraphrases, variations of a title or of a motto, borrowing characters, events and venues); its context enters the literary time and space. Each selected opus is, regarding the existence of folk elements, characterised by a distinct regional belonging of the discussed authors. The folk song occurs in Potrč's opus as citation of context and texture or as the way of performing a folk song. It also appears as citation of texts on the level of word-for-word citations or paraphrases. The word-for-word citations, stated separately from the text, in apostrophes and italics, are the most common ones. Among the folk songs types, which Potrč uses as a citation or paraphrase in his prose or dramas, the love songs are the most numerous ones; there are fourteen of them. Also high in number are six drinking songs. In the texts there are only two military songs and two that became folk tunes; only one is a narrative song. From the other songs we also found a humorous and a children's song; a lullaby; a patriotic choral song; a Partisan and a church song; two teasing improvised lively songs; a drinking song in German and the onomatopoeic imitation of a wind rattle.

„ÜBER DIE BERGE FLOSS DAS KNABENGE SANG, ALS BETETE DIE NACHT ZUM LEBEN“ – VOLKSLIEDER, VOLKSTÄNZE UND VOLKSINSTRUMENTE IN DEM LITERARISCHEN OPUS VON IVAN POTRČ

Zusammenfassung

Der Artikel ist ein bearbeiteter Teil der umfangreichen folkloristisch-literaturwissenschaftlichen Studie *Die Transformation des Volksliedes in den Prosatexten des Sozialrealismus (Transformacija ljudske pesmi v umetnih proznih besedilih socialnega realizma)* über die intertextuelle und intermediale Verbindung zwischen der slowenischen Volksmusik (Texte und Melodien der Volkslieder, deren Kontexte, Volksmusikanten, Volkstänzen usw.) und den Prosa- und teilweise auch Dramatexten aus der Periode von 1930 bis 1950, die von Miško Kranjec, Ivan Potrč, Anton Ingolič, Prežihov Voranc und Ciril Kosmač geschrieben wurde. Methodologisch ist der Artikel mit der Theorie der intertextuellen Anknüpfung, die in Slowenien von Marko Juvan begründet und in der Folkloristik von Marjetka Golež Kaučič appliziert wurde, unterstützt. Die Ergebnisse der Studie über das Verhältnis zwischen dem slowenischen Volkslied und der Prosa des Sozialrealismus zeigten eine überraschende Intensität der intertextuellen Substantivteilen auf dem Niveau des sprachlichen Ausdrucks und der Textoberfläche. Die slowenische Volksmusiküberlieferung ist in den Prosatexten auf zwei verschiedenen Weisen umgestaltet: als Zitieren im Text in den Titeln und Mottos (generische Bindung, Zitat oder Variation des Titels und Mottos); auf der Ebene der Textoberfläche (Variation des Themas, Ausleihe von Personen, Ereignissen oder Schauplätze); auf der Ebene des Sprachausdruckes (empirische Zitate und

Paraphrasen) oder als sogenannter „Kontext im Kontext“, wo der literarische Raum und die literarische Zeit den Kontext des Volksliedes darstellen. Das Volkslied bildet nicht nur intertextuelle Figuren (empirische Zitate und Paraphrasen, Variationen des Titels, Motos, Ausleihe von Personen, Ereignissen und Schauplätzen), sondern greift sein Kontext in die literarische Zeit und den literarischen Raum ein. Jedes ausgewählte Opus zeichnet sich aus der Sicht der Anwesenheit der Volkselemente durch die ausgeprägte landschaftliche Zugehörigkeit der behandelnden Autoren aus. Das Volkslied erscheint im Opus von Potrč als Angabe des Kontextes oder der Textur bzw. der Art der Volksliedausführung sowie als Angabe des Textes auf der Ebene der wortwörtlichen Zitate oder Paraphrasen. Wortwörtliche Zitate, die getrennt von dem Text, in Anführungszeichen oder in der Kursivschrift angeführt werden, sind die häufigsten. Unter den Volksliedtypen, die von Potrč als Zitate oder Textparaphrasen in seiner Prosa und Dramatik benutzt worden sind, gehen die Leibeslieder voran, denn es sind vierzehn. Noch immer zahlreich sind die Trinklieder. Jeweils zwei sind Soldaten- und volkstümlich gewordene Lieder, nur ein Lied ist ein Erzähllied. In den restlichen finden wir noch ein Scherzlied, ein Kinderlied, ein Schlaflied, ein patriotisches Chorwerk, ein Partisanenlied und ein Kirchenlied, zwei spöttischen improvisierten Ländler, ein Trinklied auf Deutsch und ein onomatopoetisches Nachmachen des Windrades (Klapotetz).